

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 187-198

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 187-198

УДК: 321.72.01

© Аль-Зухарі Акіль Ібрахім¹

Формування дослідницької традиції вивчення інституту парламентаризму як механізму становлення демократії

У статті визначено особливості процесу формування дослідницької традиції вивчення інституту парламентаризму як механізму становлення демократії. Встановлено, що парламентаризм виступає як один з різновидів режиму функціонування держави, якому притаманні незалежність представницького органу від народу, його фактичне верховенство в державному механізмі, поділ функцій між законодавчою і виконавчою гілками влади, відповідальність і підзвітність уряду перед парламентом. Обґрунтовано, що окрім режиму, який повністю відповідає зазначеним вимогам «чистого парламентаризму», існують режими, які можна охарактеризувати як обмежено парламентські режими.

У висновках наголошується, що парламентаризм не обов'язково продукує режим демократії. На першому етапі розвитку державності він тривалий час функціонував за відсутності багатьох атрибутів демократії, однак на сучасному етапі без парламентаризму режим демократії може вважатися суттєво обмеженим. Сучасні дослідники парламентаризму визнають, що цей інститут зазнає змін з розвитком процесів демократії та демократизації. Саме це продукує різні підходи до його визначення. Проте більшість науковців під класичним парламентаризмом розуміють устрій, заснований на балансі влади. Такий підхід має на меті виправдати обмеження прав парламенту і посилення виконавчої влади.

Ключові слова

Парламентаризм, дослідницька стратегія, теорія парламентаризму, види парламентаризму.

Formation of the research tradition of studying the institute Parliamentarism as a mechanism for the establishment of democracy

The article defines the features of the process of forming the research tradition of studying the institute of parliamentarism as a mechanism for the formation of democracy. It is established that parliamentarism acts as one of the varieties of the regime of functioning of the state, to which the independence of the representative body from the people is inherent, its actual primacy in the state mechanism, the division of functions between the legislative and executive branches of government, the responsibility and accountability of the government to the parliament. It is justified that, in addition to the regime that fully meets the stated requirements of classical parliamentarism, there are regimes that can be characterized as limited parliamentary regimes.

The conclusions point out that parliamentarism does not necessarily lead to a democracy regime. At the first stage of development of statehood, it functions for a long time in the absence of many attributes of democracy, but at the present stage, without parliamentarism, democracy will be substantially limited. Modern researchers of parliamentarism recognize that this institution is undergoing changes with the development of the processes of democracy and democratization. This is what produces different approaches to its definition. However, most scientists under classical parliamentarism understand such a system, which is based on the balance of power. This approach seeks to justify limiting the rights of parliament and strengthening executive power.

Keywords

Parliamentarism, research strategy, theory of parliamentarism, types of parliamentarism.

¹ Луганський національний університет імені Володимира Даля

Постановка проблеми. Оскільки парламентаризм зобов'язаний своїм походженням Великобританії, то більшість дослідників свій аналіз парламентаризму ґрунтують насамперед на британській моделі. Деякі з них взагалі вважають, що саме вона була сприйняття в багатьох європейських країнах як ідеальна модель парламентаризму². Звичайно, в кожній з європейських країн створювана форма державного правління та відповідний політичний режим враховували особливості її історичного розвитку, співвідношення політичних сил суспільства, традиції та інші фактори. Але все ж слід визнати, що основні елементи парламентаризму, характерні для Великобританії, були сприйняті не тільки в парламентських монархіях, а й в парламентських республіках. Саме це спричинило суттєвий вплив британської теорії парламентаризму на весь сегмент політичної науки, що досліджує це питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасному науковому комплексі політологічного знання сформувався та функціонує потужний напрямок вивчення парламентаризму як моделі співвідношення законодавчої та виконавчої гілок влади, серед яких представлені численні зарубіжні³ та українські публікації українські⁴, у яких відображено основні напрямки дослідження даного інституту. **Метою** даного дослідження є визначення особливостей процесу формування дослідницької традиції вивчення інституту парламентаризму як механізму становлення демократії.

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. поширення набула теорія верховенства парламенту. Один з її родоначальників А. Дайсі писав, що для парламентаризму характерна всемогутність вищого представницького органу, для якого не існує жодних обмежень, крім громадської думки, а також право парламенту законодавчо регламентувати будь-які суспільні відносини й втручання в справи не тільки державних органів, але і приватних осіб⁵. Верховенство парламенту вважав характерною рисою парламентаризму і Дж. Ст. Мілль, який вказував, що його сутність вимагає, «щоб справжні переваги в справах держави були в руках представників народу»⁶.

Видатний англійський вчений В. Беджгот, який також виходить з теорії верховенства парламенту, вказував, що англійська конституційна система заснована не на поділі влади, а на її злитті. При цьому він обґрунтовував ідею «правління кабінету», що означає перехід реальної виконавчої влади від монарха до кабінету, його відповідальності та підпорядкованості палаті громад⁷. Таким чином В. Беджгот вперше привернув увагу політичної думки до дослідження діючої конституції, поклавши початок традиції суто політологічного аналізу функціонування реального конституційного механізму.

² Carey, J. (1997). "Democratization and Neo Institutional Analysis. In: *Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives*, ed. Larry Diamond. Baltimore, John Hopkins University Press.

³ Schmitt, C. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Translated by Ellen Kennedy. (MIT Press, 1988). Original publication: 1923, 2nd ed. 1926, режим доступу: <http://voices.yahoo.com/carl-schmitt-difference-between-parliamentarism-3133678.html?cat=38> (дата перегляду 15 травня 2015); Linz J. J. (1999) The virtue of parliamentarism, *Journal of Democracy*, Vol. 1, No. 4, режим доступу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/Linz%20-%201990%20-%20The%20Virtues%20of%20Parliamentarism.pdf> (дата перегляду 12 квітня 2015); Palonen K. (2004) *Parliamentarism: A Politics of Temporal and Rhetorical Distances*, режим доступу: <http://www.studienverlag.at/page.cfm?vpath=zeitschriften/oezg&genericpageid=27012> (дата перегляду 10 квітня 2015)

⁴ Журавський, В.С. (2001). Український парламентаризм на сучасному етапі: Теоретико-правовий аспект, К, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Шаповал В. М., Борденюк В. І., Журавльова Г. С. (2000). Парламентаризм і законодавчий процес в Україні, К, Вид-во УАДУ; Цікул І. (2016) Парламентський дискурс в структурі політико-комунікаційних процесів, режим доступу: <http://www.imans.eu/wp-content/uploads/2016/08/ac8b5794314dfaaf13c626d262957a9b1.pdf> (дата перегляду 2 липня 2016); Цікул І. (2012). Категорії «парламент» та «парламентаризм» у системі інструментарію сучасної політичної науки Політологічні та соціологічні студії. В: *Політологічні та соціологічні студії*, т. XI, Чернівці, Букрек, с. 384–394; Цікул І. (2014). Теоретико-методологічне обґрунтування парламентаризму в сучасній політичній науці. В: *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, Чернівці, Чернівецький нац. ун-т., т. 27–28, с. 175 – 180.

⁵ Дайси, А. (1907). *Основы государственного права Англии*. Введение в изучение английской конституции, М, 681 с. – режим доступу: <http://www.knigafund.ru/books/24666> (дата перегляду 2 липня 2016)

⁶ Миль, Дж. (1863). *Размышления о представительном правлении*, СПб, Изд. Яковлева, режим доступу: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=42079114> (дата перегляду 10 квітня 2015)

⁷ Беджгот, В. (1905). *Государственный строй Англии*, М., Изд. М. и С. Сабашниковых

До кінця XIX в. теорія верховенства парламенту поступово почала здавати свої позиції, які з початку XX ст. зайняла теорія рівноваги влади. Відповідно до її основних положень Л. Дюгі вважав, що найважливішою рисою парламентаризму є рівність парламенту і уряду, їх взаємодія і взаємні обмеження. Він вказував, що парламентаризму притаманні три властивості: рівність парламенту і уряду в престижі і впливі, співробітництво у всіх функціях, а також взаємовплив: «В Англії режим міг встановитися тому, що парламент і корона розглядалися як дві рівні частини єдиного політичного органу. Там парламент і корона користувалися однаковим престижем і впливом, спираючись на однаково сильні в країні елементи»⁸. У разі рівного розподілу парламент і уряд повинні однаковою мірою співпрацювати у всіх функціях держави. Тут не можна говорити про поділ влади, тому що суверенітет є неподільним та неструктурованим явищем, він здійснюється в представництві двох органів держави, що діють в злагоді. Науковець вважав, що формула: парламенту – законодавча функція, а уряду – виконавча, абсолютно неточна в умовах парламентського режиму, оскільки парламентаризм наділяє уряд законодавчою ініціативою, а парламент елементами виконавчої діяльності. Взаємодію парламенту і уряду Л. Дюгі бачить в тому, що уряд відіграє активну роль в діяльності парламенту, вирішує питання про його скликання і розпуск, а парламент здійснює загальний контроль за його діями, причому уряд несе перед парламентом солідарну політичну відповідальність. Для стабільного правління така взаємодія має доповнюватися недоторканістю глави держави⁹. Відповідно до власного трактування парламентаризму Л. Дюгі не визнавав наявності парламентаризму в Третій Французькій республіці на тій підставі, що в ній, згідно з Конституцією, перевага належав парламенту, і як президент, так і уряд залежали від нього, перш за все від його нижньої палати¹⁰.

Формування нового підходу до розуміння парламентаризму пояснюється фактичними змінами, що відбувалися в політичних системах країн Західної Європи. Зміна реальних взаємин між законодавчою і виконавчою владою були пов'язані з розширенням виборчого права і посиленням позицій демократичних елементів в парламентах, внаслідок чого правлячі політичні сили почали лояльніше ставитися до них. Вони не могли вже довіряти їм повністю, що й знайшло відображення у поглядах Л. Дюгі, який писав: «Щоб уникнути небезпечної всемогутності парламенту, кращий спосіб, який був знайдений, полягає у співпраці влади». Дослідник прагнув довести, що «якщо всі повноваження зосереджує в собі єдиний політичний орган, то це фатально веде до сваволі, тиранії»¹¹.

У Французькій республіці, де парламент мав ефективні засоби контролю за діяльністю уряду, не було необхідності в обґрунтуванні рівності гілок влади. Тому А. Есмен говорив про доцільність запобігання «тиранії парламенту» шляхом посилення повноважень верхньої палати парламенту, що дає можливість виконавчій владі балансувати між палатами, спираючись то на одну з них, то на іншу. Він підтримував вимогу збереження цензового виборчого права при виборах до нижньої палати¹². Однак визнання верховенства парламенту зовсім не означало відсутності повноважень у виконавчій владі, а історичний досвід показує, що справжню небезпеку представляє не верховенство парламенту, а диктатура виконавчої влади.

Відмінності між зазначеними точками зору пояснюються тим, що такі вчені, як А. Дайсі і Дж. Мілль, давали характеристику парламентаризму в період XIX ст., коли парламент дійсно мав верховенство, тоді як Л. Дюгі і А. Есмен аналізували форми політичного управління суспільством в період переходу суспільства в нову стадію свого розвитку, коли почала помітно проявлятися тенденція зниження ролі парламенту і посилення значення виконавчої влади. Тому останні визначали парламентаризм як взаємодію гілок влади та їх баланс. Так, А. Есмен писав, що «наявність виконавчої влади, досить сильної, стійкої і незалежної, яка хоча і діє під контролем вільних зібрань, є однією з найістотніших умов гарного правління»¹³.

Аналіз стану сучасної політичної науки дозволяє виділити три напрямки, що демонструють подекуди діаметрально протилежне ставлення до визначення місця парламенту в механізмі

⁸ Дюгі, Л. (1908) Конституционное право. Общая теория государства, М., Типография т-ва И.Д. Сытина, с. 570, 569-586, режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/929169/> (дата перегляду 14 червня 2014).

⁹ Там само, с. 603.

¹⁰ Там само, с. 570.

¹¹ Там само, с. 484.

¹² Эсмен, А. (2016). Общие основания конституционного права, М., с. 81.

¹³ Там само, с. 346.

здійснення політичної влади. Перший з них виходить з теорії «верховенства парламенту», другий – теорії «рівноваги влади», третій має на меті теоретично обґрунтувати «кабінетне правління», що розуміється як «верховенство кабінету (уряду)», послаблення ролі парламенту, перетворення його на орган дорадчого характеру. Останній напрям прийнято називати консервативним, а перші два – ліберальними¹⁴. На наш погляд, слід виділити і соціал-реформістську теорію, хоча вона досить близька до теорії «верховенства парламенту». Її відрізняє не формально-догматичний підхід до політичних інститутів, а ініціація, там, де це можливо, заходів по раціоналізації парламентаризму, забезпечення за парламентами реального верховенства.

Прихильники теорії «верховенства парламенту» виходять з традиційного погляду на англійський парламент, який «може робити все, що вважає за необхідне, оскільки він є верховним органом влади»¹⁵. Д. Ярділі визначає уряд як «орган державної влади, який несе відповідальність за виконання законів і здійснення встановленого парламентом порядку управління»¹⁶. Говорячи про делеговане законодавство, дослідник не вважає його способом обмеження прав парламенту, так як акти делегованого законодавства повинні бути схвалені парламентом, а крім цього існують перевіряючі парламентські комітети. Водночас він вважає, що на перешкоді справжнім намірам парламенту можуть ставати судові органи¹⁷. Г. Маршалл інтерпретує верховенство парламенту як його необмежену владу, коли парламент одного скликання не може пов'язувати своїми рішеннями парламенти наступних скликань. Такий підхід має на меті довести неможливість прийняття писаної конституції Великобританії.

Даючи оцінку сучасній теорії верховенства парламенту, слід зазначити, що воно розуміється більшістю її прихильників «не як існування верховної законодавчої влади і підзаконної виконавчої влади, а як існування сильної «парламентської виконавчої влади, яка домінує в парламенті»¹⁸.

Значного поширення на сучасному етапі дослідження парламентаризму набули основні принципи теорії рівноваги влади. В першу чергу це стосується французької школи, представлені поглядами М. Дюверже, М. Пріло, Ж. Бюрдо. Так, М. Дюверже пише, що класичний парламентаризм повинен будуватися на рівновазі гілок влади, а режим, який заснований на верховенстві парламенту, вважає не парламентаризмом, а «парламентським правлінням». П'ята республіка у Франції, де парламент займає підкорене положення стосовно виконавчої влади, на його думку, являє собою «оригінальний», «нерівний парламентаризм»¹⁹.

Дж. Сарторі обґрунтовує теорію рівноваги влади тим, що при парламентаризмі, заснованому на верховенстві парламенту, створюються умови для нестабільності правління. Залежність від парламенту, повна підпорядкованість йому кабінету, як це мало місце в Третій Французькій республіці, приводила, до слабкості кабінетів, частим урядовим кризам. Вчений наводить як приклад стабільності правління англійську систему²⁰. Однак посилення на Великобританію на підтвердження теорії рівноваги влади виглядає необґрунтованим, оскільки для неї характерна не рівновага влади, а панування кабінету над парламентом, що визнають багато британських політологів. Водночас досвід Скандинавських країн свідчить про можливість стабільності правління за умови багатопартійності і верховенства парламенту. Проте, режим, при якому єдиним представником нації виступає парламент, не може бути віднесений до парламентського, оскільки

¹⁴ Cheibub, J.A. (2007). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*, New York, Cambridge University Press, p. 21–26.

¹⁵ Lijphart, A. (ed.) (1992). *Parliamentary versus presidential government*, Oxford, Oxford University Press, p. 92.

¹⁶ De Winter, L. (1995). The role of parliament in government formation and resignation. In H. Döring (ed.), *Parliaments and majority rule in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, pp. 41.

¹⁷ Baron, D. P. (1998). Comparative dynamics of parliamentary governments, *American Political Science Review*, vol. 92, p. 599.

¹⁸ Там само, p. 600.

¹⁹ Bahro, H., Bernhard H. B., Ernst V. (1998). Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited, *European Journal of Political Research*, vol. 34, p. 203.

²⁰ Sartori, G. (1997). *Comparative constitutional engineering*, Houndmills, Macmillan, p. 37.

ки парламентська модель передбачає наявність «певної протизваги парламенту». Тому в умовах верховенства парламенту слід говорити про «представницьке правління»²¹.

М. Маршал та К. Джеггерс, як прихильники теорії рівноваги влади відносять ФРН до типових парламентських держав, для яких характерна «рівновага (стан стійкості) сил бундестагу і федерального уряду, хоча і немає залежності уряду від бундестагу у прямому розумінні»²². Вони вважають, що парламентаризм, який характеризується «перевагою народного представництва, що дає йому можливість впливати на становище уряду», існував тільки у Веймарській Республіці, а в ФРН він у багатьох аспектах змінений, зокрема і за допомогою конституційних засобів, які ускладнюють порядок повалення уряду. Вказуючи на негативну сторону подібних відносин між парламентом і урядом, М. Маршал та К. Джеггерс стверджують, що такий порядок «штучно зберігає життя уряду, який втратив довіру більшості»²³. Крім того, в цьому порядку «ховається небезпека переміщення боротьби політичних партій проти уряду на позапарламентський ґрунт і заохочення боротьби позапарламентськими засобами»²⁴. А це найменш бажано для політичних сил, що знаходяться при владі.

Відзначаючи, що реальна парламентська практика в ФРН йде по лінії забезпечення балансу законодавчої і виконавчої влади, і визнаючи наявність парламентського режиму в державі, Мей Т. та Кедвел М. вказували, що парламентаризм в ФРН забезпечується, з одного боку, широкими правами бундестагу – вибори ним президента країни, федерального канцлера, суддів федерального конституційного суду, зі значними законодавчими і фінансовими правами бундестагу і його депутатів, а з іншого – парламентською практикою міжфракційних угод і певними процедурними правилами, в результаті яких не забезпечуються права опозиції, і федеральний уряд може не враховувати її думку в своїй діяльності: «Крім процедурних, в практиці парламенту утвердилися такі правила, які мають принципове значення для всієї системи парламентаризма в ФРН»²⁵. Можливість блокування партійних фракцій, вказував він далі, ніде не закріплена. Але від цього неписаного правила парламентського життя в ФРН «залежить результат голосування по законопроекті, формування та робота уряду, його зміна і навіть саме існування бундестагу даної легіслатури, тобто зникнення надійної парламентської більшості»²⁶.

Ліберальний підхід до демократичної ролі парламенту має значне число прихильників. В. Райкер, відстоюючи парламентаризм, заявляв, що в ньому знаходять втілення загальнолюдські цінності, і вважав, що він є формою реалізації ідей про гармонію класових відносин, усунення класових протиріч²⁷. Науковець обґрунтовував необхідність парламентаризму тим, що він здатен інтегрувати суспільство та є засобом перетворення меншини в більшість в момент її приходу до влади. Парламентську боротьбу він розглядає як демократичний засіб єднання нації.

Аби не допустити відмови від понять, що мають демократичне забарвлення в очах громадської думки, більшість політологів вживають поняття «парламентаризм» в найширшому його тлумаченні. Вони вказують, що труднощі у визначенні парламентаризму полягають в тому, що він не є якоюсь застиглою формою. З одного боку, він проявляється по-різному в різних країнах, а з іншого – змінюється в рамках однієї і тієї ж країни.

Однак ряд вчених говорять про національні різновиди парламентаризму. М. Дюверже вводить таке поняття, як «орлеанський, або дуалістичний парламентаризм», при якому уряд відповідальний як перед Національними зборами, так і перед главою держави і який є перехідним до повного парламентаризму²⁸. Німецькі дослідники парламентаризму вважають, що для ФРН ха-

²¹ Cheibub, J. A. (2007). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*, New York, Cambridge University Press, p. 91.

²² Marshall, M. G., Keith J. (2002). *Polity IV Dataset Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-1999*, режим доступу: <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/polity> (дата перегляду 14 січня 2015).

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Moe, T. M., Caldwell M. (1994). The Institutional Foundations of Democratic Government: A Comparison of Presidential and Parliamentary Systems, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 150, p. 185.

²⁶ Ibidem, p. 174.

²⁷ Ibidem, p. 179.

²⁸ Bahro, H., Bernhard H. B., Ernst V. (1998). Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited, *European Journal of Political Research*, vol. 34, p. 204.

рактерна «обмежена парламентська система», виходячи із сильних позицій федерального канцлера і реальних взаємин бундестагу і уряду, які засновані на фактичному контролі уряду над бундестагом. Але вони стверджують, що при певних обставинах конституційний механізм дозволяє парламенту висуватися на перший план як органу прийняття рішень²⁹.

Той факт, що в рамках парламентарної форми правління відбуваються істотні зміни у взаєминах вищих органів державної влади, привів Ж. Бюрдо до наступного висновку: парламентарні монархії і республіки необхідно розділити на чотири типи. До першого він відносить держави з моністичним парламентаризмом, який характеризується суверенною владою парламенту і, отже, є «чистим парламентаризмом», до другого – з дуалістичним парламентаризмом, де на практиці визнаються два центри політичної влади – парламент і уряд, до третього – держави з парламентським правлінням, заснованим на верховенстві парламенту. В особливий тип виділені держави з кабінетним правлінням, для якого характерний примат влади уряду, перехід верховенства влади від парламенту до уряду і його глави³⁰.

Однак, суттєвим недоліком класифікацій Ж. Бюрдо є формальний підхід до характеристики політичних систем «без урахування реального функціонування конституційної системи»³¹. Можна не погоджуватися з цією класифікацією, але слід визнати, що вона як раз і вироблена з урахуванням зміни взаємовідносин вищих органів державної влади. Так, з формальної точки зору, Великобританія тривалий час є парламентарної монархією. Однак парламент уже перестав бути органом, що стоїть над урядом, і більшість англійських вчених визнають перехід фактичної влади в руки кабінету («модель Уайтхоллу»), а деякі з них навіть доводять особисту владу прем'єр-міністра.

Таким чином, хоча сучасні вчені і змушені визнати, що парламентаризм зазнає змін з розвитком процесів демократії та демократизації, вони дотримуються різних підходів до його визначення, прагнучи підвести під поняття парламентаризму варіативність різновидів політичного устрою. Проте більшість з них під «чистим парламентаризмом» розуміють устрій, заснований на балансі влади. Такий підхід має на меті виправдати обмеження прав парламенту і посилення виконавчої влади.

Поширення демократії сприяло появі та утвердженню інтеграційних теорій, спрямованих на зображення парламентської боротьби як інтегруючої сили, покликаної «не відчувувати, а згуртовувати громадян», «залучати» меншість, інтегрувати його в існуючу систему³². Представники цього напрямку прагнуть довести, що всі протиріччя в суспільстві і державі можуть бути вирішені шляхом парламентської боротьби, для того щоб запобігти протистоянню різних політичних сил на позапарламентській основі³³. Найбільшого поширення в сучасній політичній науці отримав напрямок «раціоналізованого парламентаризму» як структурного елементу інтеграційних теорій яке³⁴. Його прихильники висувують різні пропозиції щодо вдосконалення існуючих інститутів, при цьому значна їх частина обґрунтовує необхідність посилити роль парламенту за допомогою різних засобів, підвищити рівень його контролю за діяльністю уряду. Вони доводять доцільність поділу законодавчих і контрольних повноважень італійського парламенту між палатою депутатів і сенатом, що, з його точки зору, дозволило б більш повно здійснювати ці повноваження. Багато пропозиції стосуються раціоналізації порядку утворення та відповідальності уряду, зміни процедури і структури парламенту.

Однак криза європейського парламентаризму, який супроводжувався переходом влади в руки уряду, покликав до життя правий напрям в інтерпретації парламентаризму, зокрема теорію кабінетного правління. Її прихильники пишуть про «кризу держави», вважаючи її причиною

²⁹ Elgie, R. (2004) Semi-presidentialism: Concepts, Consequences, and Contested Explanations, *Political Studies Review*, vol 2, p. 324.

³⁰ Цікул, І. (2014). Теоретико-методологічне обґрунтування парламентаризму в сучасній політичній науці. В: *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, Чернівці, Чернівецький нац. ун-т., т. 27–28, с. 179.

³¹ Siaroff, A. (2003). Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction, *European Journal of Political Research*, vol. 42:3 (May), p. 302.

³² Elgie, R. (2004) Semi-presidentialism: Concepts, Consequences, and Contested Explanations, *Political Studies Review*, vol. 2, p. 322.

³³ Ibidem, p. 324.

³⁴ Gerring, J, Strom C., Moreno T., Moreno C. (2009). Are Parliamentary Systems Better?, *Comparative Political Studies*, vol. 42(3), p. 329.

«зайву демократію», обґрунтовуючи необхідність сильної урядової влади (або президентської) та прийняття рішень на урядовому або президентському рівні поза демократичним контролем з боку представницьких органів.

Найбільше число прихильників ця теорія має у Великобританії. Так, О. Філліпс, доводячи необхідність прийняття писаної конституції, визнає за необхідне передбачити в ній відмова від принципу верховенства парламенту. На таких же позиціях стоять Д. Макінтош, Г. Морріссон, Р. Кроссман і багато інших авторів³⁵. Для виправдання такої практики англійські вчені і політологи вдаються до того доводу, що «зайва демократія» є перешкодою для нормального функціонування державного механізму, викликає нестабільність політичної системи. При цьому обґрунтовується законність відмови від принципу верховенства парламенту. Так, М. Фейзал стверджує, що якщо суверенний король міг відмовитися від свого суверенітету, то немає ніяких підстав вважати, ніби суверенний парламент не може юридично обмежити свою владу. Причому зречення від принципу верховенства парламенту може бути частковим, повним і процедурних або по суті³⁶.

Для виправдання переходу реальної влади в державі в руки уряду (кабінету) була сформульована теорія самостійного мандата, який дається кабінету виборцями. Як писали Д. Кейвд та МасСабінс, «розвиток системи партій і збільшення території виборчих округів і кількості виборців привели до того, що голоси подаються на виборах швидше за партію в цілому і її лідера, ніж за її представників на місцях»³⁷.

Більш детально ця теорія була розроблена і обґрунтована в роботах таких вчених, як Л. Емері, Г. Морріссон, Д. Макінтош, Т. Харлей, Дж. Гріффітс та інших. Вони стверджують, що уряд має право діяти незалежно від парламенту в силу того, що він спирається на підтримку виборців на виборах, від яких бере як би «самостійний мандат» на вирішення державних справ. Тому уряд несе відповідальність головним чином перед виборцями, які висловлюють своє ставлення до нього на парламентських виборах. Двопартійна система і зміцнення партійної дисципліни в двох основних політичних партіях призводять до того, що уряд, який спирається на більшість у парламенті, стає незалежним від парламенту, який перетворюється лише в дорадче зібрання. Ми погоджуємося з тим, що відбувається фактична зміна взаємовідносин між вищими органами державної влади. Але вони намагаються виправдати таку практику тим, що старі принципи парламентського правління не в змозі вирішити актуальні для сьогодення проблеми³⁸. Будучи апологетами існуючої системи, англійські вчені намагаються довести її демократичність тим, що уряд (кабінет) відповідальний перед виборцями. Він в змозі враховувати громадську думку, і тому виборці мають можливість здійснювати вплив на урядову діяльність. Таким чином, на думку зазначених авторів, демократизм забезпечується можливістю населення як брати участь в ухваленні рішень, так і впливати на прийняття рішень урядом.

Однак така теорія не витримує критики. По-перше, під час виборів виборець не може визначити склад уряду, навіть якщо перемає партія, за яку він голосує. По-друге, як правило, в умовах не тільки багатопартійних, але і двопартійних систем, уряди нерідко формуються партіями, що не одержали більшості голосів виборців, і тільки несправедливість виборчих систем дає тій чи іншій партії можливість, маючи перевагу в парламенті, сформувати уряд. А в деяких країнах уряди взагалі майже постійно формуються партіями, що не володіють парламентською більшістю. Так що ні про який «самостійний мандат», що начебто дається виборцями уряду, не може бути й мови.

Незважаючи на обмеження ролі парламенту в більшості сучасних держав, наука в цілому продовжує проголошувати ідеї парламентаризму, хоча і в зміненому вигляді. Парламентаризм як один з елементів демократії використовується на міжнародній арені як маркер, за допомогою якого доводиться демократизм державного ладу певної країни.

³⁵ *Parliamentarism and Democratic Theory. Historical and Contemporary Perspectives* (2015) / Kari Palonen José María Rosales (eds.), Toronto, Barbara Budrich Publishers, p. 221.

³⁶ Muller, W.C. (2000). Political parties in parliamentary democracies: making delegation and accountability work, *European Journal of Political Research*, vol. 37, p. 309–333.

³⁷ Kiewiet, D. R., McCubbins, M. D. (1991). *The logic of delegation*, Chicago, University of Chicago Press, p. 69.

³⁸ Muller, W. C. (2000). Political parties in parliamentary democracies: making delegation and accountability work, *European Journal of Political Research*, vol. 37, p. 313.

Однак, дослідження поглядів більшості вчених на поняття і сутність парламентаризму дозволяє констатувати, що багато хто з них навіть не намагається дати його визначення і розкрити його сутність і принципи. Цікава в цьому відношенні позиція К. Строма. Оцінюючи погляди фон Бейта і Вернея, які стверджували, що парламентаризм є більш досконалою системою порівняно з президентською, він виділяє такі характерні риси парламентаризму: (1) представництво знаходить своє вираження в самому парламенті і охоплює собою також урядову владу; (2) виконавча влада розділена між главою держави і урядом; (3) глава держави призначає главу уряду, а уряд є колективним органом; (4) саме глава уряду, а не глава держави призначає міністрів; (5) міністри можуть бути членами парламенту і не втрачають свій мандат в представницькому органі; (6) уряд несе політичну відповідальність перед представницьким органом, а не лише юридичну перед конституцією; (7) саме глава уряду рекомендує главі держави розпустити парламент і призначити дострокові вибори, чого не може зробити глава держави при президентському режимі; (8) керівництво державою розділене між парламентом і урядом, які не протистоять один одному, в той час як при президентському режимі проведено чіткий розподіл влади; (9) при парламентаризмі уряд як колегіальний орган лише опосередковано відповідає перед виборцями, тоді як при президентському режимі виконавча влада безпосередньо відповідає перед виборцями. І нарешті, фон Сюдов виділяє таку важливу рису парламентаризму, як «вища (центральна) влада парламенту в політичній системі»³⁹. Проте зазвичай до принципів парламентаризму відносять: представницьке правління, тобто здійснення суверенної волі нації її вищим представницьким органом; парламентське правління, що включає формування уряду на основі співвідношення сил в парламенті і відповідальність уряду перед парламентом, і правління кабінету, що виражається в переході виконавчої влади від глави держави до уряду, в тому числі право вето і право розпуску парламенту достроково.

Конституції багатьох держав, проголошуючи народний суверенітет, оголошують парламент представником народу, виразником його волі та інтересів. Відповідно до цього, більшість вчених говорять про народ як джерело державної влади. Але, оголошуючи народ джерелом державної влади, вони заперечують за ним право безпосередньо висловлювати свою волю при вирішенні державних справ, крім як шляхом участі у виборах до представницького органу. Деякі вчені вважають, наприклад, інститути «прямої демократії», такі, як референдум або опитування громадської думки, такими що суперечать представницькому правлінню як найважливішому принципу парламентаризму.

Однак політологи змушені визнавати те, що представницьке правління далеко не завжди може забезпечити участь народу в ухваленні політичних рішень: «Принцип управління народом через народ завжди залишається по суті справою настільки ж вражаючою, наскільки і позбавленою сенсу формулою»⁴⁰. Характеризуючи загальне виборче право, М. Гампрейс вказував на те, що його позитивне значення змінюється як за допомогою правових норм, так і виборчої практики, наприклад порядку висування кандидатів, а також засобами виборчої системи, що включає недемократичний порядок виборів, який іноді намагаються виправдати посиленнями на необхідність забезпечення урядової стабільності⁴¹.

Характеризуючи парламентаризм, В. Меркель писав: «Незважаючи на терміни «народне представництво» і «народний представник», між народом федерації і бундестагом не існує відносин представництва в юридичному сенсі. На відміну від відносин представництва, при яких представник повинен діяти за вказівками партії, яку представляє, бундестаг може приймати рішення або вчиняти дії, що суперечать реальній чи вигаданій волі народу федерації. Це не впливає на їх юридичну силу і дієвість»⁴². Те ж саме відзначає і А. Стефан: «Функції народу обирати полягають лише у виборчих діях. Крім цього немає ніякого зв'язку з Зборами». Виборці не мають ніяких повноважень стосовно парламенту до наступних виборів»⁴³.

³⁹ Strom, K. (1995). Parliamentary government and legislative organization. In: H. Döring (ed.). *Parliaments and majority rule in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, p. 44–49.

⁴⁰ Huber, J. D. (1996). *Rationalizing Parliament*, New York, Cambridge University Press, p. 101.

⁴¹ Humphreys, M. (2008). Coalitions, *Annual Review of Political Science*, vol. 11, p. 362.

⁴² Merkel, W. (1996). Institutionalisation und Konsolidierung der Demokratien in Ostmitteleuropa. In: Merkel / Sanschneider / Segert, p. 24.

⁴³ Stephan, A., Skach, C. (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation. *Parliamentarism versus Presidentialism*, *World Politics*, vol. 46, p. 12.

У більшості країн, як відомо, не визнається імперативний мандат. Депутати керуються не волею виборців і навіть не власними переконаннями, а вимогами своїх партій. Виходячи з цього, деякі вчені намагаються стверджувати, що воля народу не обмежується тільки політичними партіями, кандидати яких отримують вотум довіри виборців⁴⁴. Вирішення ж питань в парламенті на основі партійної дисципліни свідчить про неефективність заборони імперативного мандата, закріпленого в конституціях або визнаного на практиці. Але тут зовсім не враховується те, що виборчі платформи партій, яким висловили довіру виборці, абсолютно не обов'язкові для цих партій в процесі їх парламентської діяльності. «Вільний мандат» властивий головним чином не окремим депутатам, а їхнім політичним партіям. Такий характер відносин між виборцями і політичними партіями більшість дослідників схвалюють, оскільки, за їхніми словами, він забезпечує стабільність парламенту⁴⁵. Насправді стабільність представницького органу значно більше залежить від економічних, соціальних та інших факторів, що з «вільним мандатом» ніяк не пов'язані.

Висновки. Таким чином, наявність зв'язку між поняттями «парламентська форма правління» і «парламентаризм» не знімає питання про розмежування цих понять. На відміну від парламентської монархії і парламентської республіки, які є одними з юридичних форм забезпечення політичної влади, парламентаризм виступає як один з методів проведення в життя цієї влади, як державний режим, який характеризується фактичними взаємовідносинами вищих органів державної влади в рамках парламентської форми правління. Він є сполучною ланкою між парламентською формою правління і політичним режимом, що визначає ставлення державної влади до населення. При цьому парламентаризм виступає як один з різновидів режиму функціонування держави, якому притаманні незалежність представницького органу від народу, його фактичне верховенство в державному механізмі, поділ функцій між законодавчою і виконавчою гілками влади, відповідальність і підзвітність уряду перед парламентом. Але і крім режиму, який повністю відповідає зазначеним вимогам «чистого парламентаризму», існують режими, які можна охарактеризувати як обмежено парламентські режими.

Визначаючи зв'язок парламентаризму з політичним режимом, необхідно підкреслити, що парламентаризм не обов'язково продукує режим демократії. На першому етапі розвитку державності він тривалий час функціонував за відсутності багатьох атрибутів демократії, однак на сучасному етапі без парламентаризму режим демократії може вважатися суттєво обмеженим.

Список джерел

1. Беджгот, В. (1905). Государственный строй Англии, М., Изд. М. и С. Сабашниковых.
2. Дайси, А. (1907). Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской конституции, М, 681 с. – режим доступу: <http://www.knigafund.ru/books/24666> (дата перегляду 2 липня 2016).
3. Дюги, Л. (1908) Конституционное право. Общая теория государства, М., Типография т-ва И.Д. Сытина, с. 570, 569-586, режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/929169/> (дата перегляду 14 червня 2014).
4. Журавський, В.С. (2001). Український парламентаризм на сучасному етапі: Теоретико-правовий аспект, К, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.
5. Миль, Дж. (1863). Размышления о представительном правлении, СПб, Изд. Яковлева, режим доступу: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=42079114> (дата перегляду 10 квітня 2015) (дата перегляду 10 квітня 2015).
6. Цікул, І. (2012). Категорії «парламент» та «парламентаризм» у системі інструментарію сучасної політичної науки Політологічні та соціологічні студії. В: *Політологічні та соціологічні студії*, т. XI, Чернівці, Букрек, с. 384–394.

⁴⁴ Linz J. J. (1999) The virtue of parliamentarism, *Journal of Democracy*, Vol. 1, No. 4, режим доступу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/Linz%20-%201990%20-%20The%20Virtues%20of%20Parliamentarism.pdf> (дата перегляду 12 квітня 2015)

⁴⁵ Laver, M. (2006). Legislatures and Parliaments in Comparative Context. In: *The Oxford Handbook of Political Economy*, eds. Barry R. Weingast and Donald A. Wittman, Oxford, Oxford University Press, p. 241.

7. Цікул, І. (2014). Теоретико-методологічне обґрунтування парламентаризму в сучасній політичній науці. В: *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, Чернівці, Чернівецький нац. ун-т., т. 27–28, с. 175 – 180.
8. Цікул, І. (2016) Парламентський дискурс в структурі політико-комунікаційних процесів, режим доступу: <http://www.imans.eu/wp-content/uploads/2016/08/ac8b5794314dfaaf13c626d262957a9b1.pdf> (дата перегляду 2 липня 2016).
9. Шаповал, В.М., Борденюк, В.І., Журавльова, Г.С. (2000). Парламентаризм і законодавчий процес в Україні, К, Вид-во УАДУ.
10. Эсмен, А. (2016). Общие основания конституционного права, М.
11. Bahro, H., Bernhard, H.V., Ernst, V. (1998). Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited, *European Journal of Political Research*, vol. 34, p. 201–224.
12. Baron, D.P. (1998). Comparative dynamics of parliamentary governments, *American Political Science Review*, vol. 92, p. 593–609.
13. Carey, J. (1997). "Democratization and Neo Institutional Analysis. In: *Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives*, ed. Larry Diamond. Baltimore, John Hopkins University Press.
14. Cheibub, J.A. (2007). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*, New York, Cambridge University Press, p. 21–26.
15. De Winter, L. (1995). The role of parliament in government formation and resignation. In H. Döring (ed.), *Parliaments and majority rule in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, pp. 115–151.
16. Elgie, R. (2004) Semi-presidentialism: Concepts, Consequences, and Contested Explanations, *Political Studies Review*, vol 2, p. 313–330.
17. Gerring, J, Strom C., Moreno T., Moreno C. (2009). Are Parliamentary Systems Better?, *Comparative Political Studies*, vol. 42(3), p. 327–359.
18. Huber, J.D. (1996). *Rationalizing Parliament*, New York, Cambridge University Press, p. 101.
19. Humphreys, M. (2008). Coalitions, *Annual Review of Political Science*, vol. 11, p. 351–386.
20. Kiewiet, D.R., McCubbins, M.D. (1991). *The logic of delegation*, Chicago, University of Chicago Press.
21. Laver, M. (2006). Legislatures and Parliaments in Comparative Context. In: *The Oxford Handbook of Political Economy*, eds. Barry R. Weingast and Donald A. Wittman, Oxford, Oxford University Press, p. 241.
22. Lijphart, A. (ed.) (1992). *Parliamentary versus presidential government*, Oxford, Oxford University Press. p. 92.
23. Linz, J.J. (1999) The virtue of parliamentarism, *Journal of Democracy*, Vol. 1, No. 4, режим доступу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/Linz%20-%201990%20-%20The%20Virtues%20of%20Parliamentarism.pdf> (дата перегляду 12 квітня 2015)
24. Marshall, M.G., Keith, J. (2002). Polity IV Dataset Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-1999 режим доступу: <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/polity> (дата перегляду 14 січня 2015).
25. Merkel, W. (1996). Institutionalisierung und Konsolidierung der Demokratien in Ostmitteleuropa. In: Merkel / Sanschneider / Segert, p. 24.
26. Мое, Т.М., Caldwell, М. (1994). The Institutional Foundations of Democratic Government: A Comparison of Presidential and Parliamentary Systems, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 150, p. 171–195.
27. Muller, W. C. (2000). Political parties in parliamentary democracies: making delegation and accountability work, *European Journal of Political Research*, vol. 37, p. 309–333.
28. Palonen, K. (2004) Parliamentarism: A Politics of Temporal and Rhetorical Distances, режим доступу: <http://www.studienverlag.at/page.cfm?vpath=zeitschriften/oezg&genericpageid=27012> (дата перегляду 10 квітня 2015).
29. *Parliamentarism and Democratic Theory. Historical and Contemporary Perspectives (2015)* / Kari Palonen José María Rosales (eds.), Toronto, Barbara Budrich Publishers.
30. Sartori, G. (1997). *Comparative constitutional engineering*, Houndmills, Macmillan.
31. Schmitt, C. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Translated by Ellen Kennedy. (MIT Press, 1988). Original publication: 1923, 2nd ed. 1926, режим доступу: [http:// voices.yahoo.com/carl-](http://voices.yahoo.com/carl-)

schmitt-difference-between-parliamentarism-3133678.html?cat=38 (дата перегляду 15 травня 2015)

32. Siaroff, A. (2003). Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction, *European Journal of Political Research*, vol. 42:3 (May), p. 287–312.

33. Stephan, A., Skach, C. (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation. Parliamentarism versus Presidentialism, *World Politics*, vol. 46, p. 1–22.

34. Strøm, K. (1995). Parliamentary government and legislative organization. In: H. Döring (ed.). *Parliaments and majority rule in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, p. 51–82.

References

1. Bahro, H., Bernhard, H.B., Ernst V. (1998). Duverger's Concept: Semi-Presidential Government Revisited, *European Journal of Political Research*, vol. 34, p. 201–224.

2. Baron, D.P. (1998). Comparative dynamics of parliamentary governments, *American Political Science Review*, vol. 92, p. 593–609.

3. Bedzhtog, V. (1905). Gosudarstvennyj stroj Anglii, M., Izd. M. i S. Sabashnikovyh.

4. Carey, J. (1997). "Democratization and Neo Institutional Analysis. In: *Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives*, ed. Larry Diamond. Baltimore, John Hopkins University Press.

5. Cheibub, J.A. (2007). *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy*, New York, Cambridge University Press, p. 21–26.

6. Dajsi, A. (1907). Osnovy gosudarstvennogo prava Anglii. Vvedenie v izuchenie anglijskoj konstitucii, M, 681 s. – rezhim dostupu: <http://www.knigafund.ru/books/24666> (data peregljadu 2 lipnja 2016)

7. De Winter, L. (1995). The role of parliament in government formation and resignation. In H. Döring (ed.), *Parliaments and majority rule in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, pp. 115–151.

8. Djugi, L. (1908) Konstitucionnoe pravo. Obshhaja teorija gosudarstva, M., Tipografija t-va I.D. Sytina, s. 570, 569-586, rezhim dostupu: <http://www.twirpx.com/file/929169/> (data peregljadu 14 chervnja 2014).

9. Elgie, R. (2004) Semi-presidentialism: Concepts, Consequences, and Contested Explanations, *Political Studies Review*, vol 2, p. 313–330.

10. Gerring, J, Strom, C., Moreno, T., Moreno, C. (2009). Are Parliamentary Systems Better?, *Comparative Political Studies*, vol. 42(3), p. 327–359.

11. Huber, J.D. (1996). *Rationalizing Parliament*, New York, Cambridge University Press, p. 101.

12. Humphreys, M. (2008). Coalitions, *Annual Review of Political Science*, vol. 11, p. 351–386.

13. Jesmen, A. (2016). Obshhie osnovanija konstitucionnogo prava, M.

14. Kiewiet, D.R., McCubbins, M.D. (1991). *The logic of delegation*, Chicago, University of Chicago Press.

15. Laver, M. (2006). Legislatures and Parliaments in Comparative Context. In: *The Oxford Handbook of Political Economy*, eds. Barry R. Weingast and Donald A. Wittman, Oxford, Oxford University Press, p. 241.

16. Lijphart, A. (ed.) (1992). *Parliamentary versus presidential government*, Oxford, Oxford University Press. p. 92.

17. Linz, J.J. (1999) The virtue of parliamentarism, *Journal of Democracy*, Vol. 1, No. 4, режим доступу: <file:///C:/Users/admin/Desktop/Linz%20-%201990%20-%20The%20Virtues%20of%20Parliamentarism.pdf> (дата перегляду 12 квітня 2015)

18. Marshall, M.G., Keith, J. (2002). Polity IV Dataset Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-1999 режим доступу: <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/polity> (дата перегляду 14 січня 2015).

19. Merkel, W. (1996). Institutionalisierung und Konsolidierung der Demokratien in Ostmitteleuropa. In: Merkel / Sanschneider / Segert, p. 24.

20. Mil', Dzh. (1863). Razmyshlenija o predstavitel'nom pravlenii, SPb, Izd. Jakovleva, rezhim dostupu: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=42079114> (data peregljadu 10 kvitnja 2015) (data peregljadu 10 kvitnja 2015)

21. Moe, T. M., Caldwell M. (1994). The Institutional Foundations of Democratic Government: A Comparison of Presidential and Parliamentary Systems, *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, vol. 150, p. 171–195.
22. Muller, W.C. (2000). Political parties in parliamentary democracies: making delegation and accountability work, *European Journal of Political Research*, vol. 37, p. 309–333.
23. Palonen, K. (2004) *Parliamentarism: A Politics of Temporal and Rhetorical Distances*, режим доступу: <http://www.studienverlag.at/page.cfm?vpath=zeitschriften/oezg&genericpageid=27012> (дата перегляду 10 квітня 2015)
24. *Parliamentarism and Democratic Theory. Historical and Contemporary Perspectives* (2015) / Kari Palonen José María Rosales (eds.), Toronto, Barbara Budrich Publishers.
25. Sartori, G. (1997). *Comparative constitutional engineering*, Houndmills, Macmillan.
26. Schmitt, C. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Translated by Ellen Kennedy. (MIT Press, 1988). Original publication: 1923, 2nd ed. 1926, режим доступу: <http://voices.yahoo.com/carl-schmitt-difference-between-parliamentarism-3133678.html?cat=38> (дата перегляду 15 травня 2015)
27. Shapoval, V.M., Bordenyuk, V.I., Zhuravl'ova, H.S. (2000). *Parlamentaryzm i zakonodavchyy protses v Ukraini*, K, Vyd-vo UADU.
28. Siaroff, A. (2003). Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction, *European Journal of Political Research*, vol. 42:3 (May), p. 287–312.
29. Stephan, A., Skach, C. (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation. Parliamentarism versus Presidentialism, *World Politics*, vol. 46, p. 1–22.
30. Strom, K. (1995). Parliamentary government and legislative organization. In: H. Döring (ed.). *Parliaments and majority rule in Western Europe*, New York, St. Martin's Press, p. 51–82.
31. Tsikul, I. (2012). Kategoria «parlament» ta «parlamentaryzm» u systemi instrumentariyu suchasnoyi politychnoyi nauky Politolohichni ta sotsiolohichni studiyi. V: *Politolohichni ta sotsiolohichni studiyi*, t. KhI, Chernivtsi, Bukrek, s. 384–394.
32. Tsikul, I. (2014). Teoretyko-metodolohichne obgruntuvannya parlamentaryzmu v suchasnyy politychnyy nauky. V: *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, Chernivtsi, Chernivets'kyy nats. un-t., t. 27–28, s. 175 – 180.
33. Tsikul, I. (2016) *Parlament-s'kyy dyskurs v strukturi polityko-komunikatsiynykh protsesiv*, rezhyom dostupu: <http://www.imans.eu/wp-content/uploads/2016/08/ac8b5794314dfaaf13c626d262957a9b1.pdf> (дата перегляду 2 лютого 2016).
34. Zhuravs'kyy, V.S. (2001). *Ukrayins'kyy parlamentaryzm na suchasnomu etapi: Teoretyko-pravovyy aspekt*, K, In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy.